

Investigation of the embassy of Abd-al-Razzaq Samarkandi in Calicut and Vijayanagar and the destruction by Hormuz (1442-1444 A.D)

Naim Mollazehi ¹ , Ali Rasooli ² ✉, Hamid Asadpour ³

Mohammadreza Gholizadeh ⁴

1. Ph.D. Student of history, Persian Gulf University, Bushehr, Iran. **E-mail:** nmollazehi@yahoo.com.
2. Assistant professor of history, Faculty member, Persian Gulf University, Bushehr, Iran. (Corresponding author)* **E-mail:** rasooli@pgu.ac.ir
3. Assistant professor of history, Faculty member, Persian Gulf University, Bushehr, Iran. **E-mail:** asadpour@pgu.ac.ir
4. Assistant professor of history, Faculty member, Persian Gulf University, Bushehr, Iran. **E-mail:** m.gholizadeh@pgu.ac.ir

Article Info	ABSTRACT
<p>Article type: <i>Research Article</i></p> <p>Article history: Received: <i>16 Jan 2022</i> Revised: <i>15 March 2022</i> Accepted: <i>18 November 2022</i> Published online: <i>25 March 2023</i></p> <p>Keywords: <i>Foreign Relations,</i> <i>Timurids,</i> <i>Abd al-Razzaq Samarkandi,</i> <i>Kings of Hormuz,</i> <i>Calicut,</i> <i>Vijayanagar.</i></p>	<p>The era of Shahrukh (1409-1446) witnessed peaceful relations with the neighbors, including India. Thus he began to expand relations with the local governments of South India. In this regard, Abd al-Razzaq Samarkandi was sent to Calicut and Vijayanagar through Hormuz in the Persian Gulf. Due to the extensive influence of King Hormuz in the Persian Gulf and the many problems that faced Ab al-Razzaq both during his journey and during his stay in the two aforementioned destinations, it is necessary to investigate his embassy to better understand the process and results of Shahrukh's foreign policy. The present study seeks to answer the question, "What was the purpose of the embassy of Abd al-Razzaq Samarkandi and what was the reaction of King Hormuz to it?" The method of this research is historical with a descriptive-analytical approach, and a library method was used in data collection. This study shows that the embassy of Abd al-Razzaq Samarkandi, contrary to the religious and preaching appearance, was more of a political and economic nature and was done with the aim of opening the doors of direct trade relations and increasing the influence of the Timurid government in South India; But since the kings of Hormuz traditionally had the monopoly of trade between southern India and Iran, they considered this embassy as a threat to their interests and tried to thwart it. In this way, the objectives of the Timurid government were not fulfilled from this embassy due to the extensive disruption of the king of Hormuz.</p>

Cite this article: Mollazehi Naim, Rasooli Ali, Asadpour, Hamid, Gholizadeh, Mohammadreza (2023). **Investigation of the embassy of Abd-al-Razzaq Samarkandi in Calicut and Vijayanagar and the destruction by Hormuz (1442-1444 A.D)**, Iranian Civilization Research, 4(2) 202-217.

© The Author(s).

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

DOI: <http://doi.org/10.22103/JIC.2023.3726>

English Extended Abstract

1. Introduction

The era of Shahrukh (1409-1446) witnessed the change of attitude of the Timurid government from openness to peaceful relations with its neighbors, including the land of India. Geographically, communication with India was possible in two ways; One of the land route is through Khorasan with the North of India, the second is the sea route through Hormuz with the South of this country. One of Shah Rukh's prominent policies was that in addition to the connection with North India, which had started from the Timur period; Expanded relations with the local governments of South India. In this regard, in 845 AH, Abd-al-Razzaq Samarkandi was sent to Calicut and Bijangarh through Hormuz. Due to the extensive influence of King Hormuz in the Persian Gulf and the many problems that Abd-al-Razzaq faced both during his journey and during his stay in the two mentioned destinations, it is necessary to investigate his embassy to better understand the process and results of Shahrukh's foreign policy. The present study seeks to answer the question, "What was the purpose of the embassy Abd-al-Razzaq Samarkandi?" To what extent did he achieve these goals and what was the reaction of King Hormuz to it?"

2. Research Methodology

In this research, it is attempted to clarify the goals and motivations of his embassy and evaluate its success rate through rereading the account of Abdul Razzaq Samarkandi's trip to South India. In order to advance the research, other parts of his book are used in addition to other sources of the Timurid era. Due to the lack of material works of this embassy, the sources of this research are limited to written sources.

3. Discussion

In 845 A.H. Abd-al-Razzaq Samarkandi went to Calicut on the coast of Malibar (Malabar) from Shah Rukh; But following the disruption of government officials, businessmen and officials of Hormuz, his embassy was faced with bitterness. Although the official report of Abd-al-Razzaq stated that the purpose of this mission was to invite the ruler of Calicut to Islam, however, the adventures and problems that he encountered during the journey, as well as in Calicut and Bijangarh, mainly from Hormuz merchants, raise doubts about the propagandistic nature of this embassy. If the purpose of this embassy is considered to be only the propagation of Islam, then it is not possible to justify the opposition of the Muslim Hormouziyas to Abd-al-Razzaq and their disruptions in his mission. In this way, it seems that Hormozians did not have a purely propaganda view of the goals of his trip, and it is assumed that they must have considered this mission as a political or economic threat to themselves.

Assuming the truth of Abd-al-Razzaq's reports, it is clear that the Hormouziyas have seriously tried to defeat or undermine his mission. The reason for this can be found in the privileged commercial position of Hormuz and its special political status as a local government. The insular position of the capital of the Hormuz Monarchy, Jerun Island (Hormoz) at the entrance to the Persian Gulf, gave the Hormuz Monarchy the ability to control the passage of ships and, as a result, control the maritime trade between the Indian Ocean and the Persian Gulf. In addition to the commercial advantage, Jerun Island also had a defensive advantage for the monarchs of Hormuz and helped to maintain their existence against the central and local governments and other land-based invaders. The survival of this state for more than two centuries and the preservation of its self-government until the beginning of the 15th century is indicative of this fact. Thus, Hormuz was of unique

English Extended Abstract

importance as a connecting point and intermediary of trade between the Indian Ocean and the lands of the Persian Gulf basin, including the interior areas of Iran.

Descriptions of Abd-al-Razzaq Samarqandi shows Hormuz as the destination of traders from Egypt, Syria, Rome, Azerbaijan, Arab Iraq, Ajam Iraq, Fars, Khorasan, Trans-Nahar, Turkestan, Qabchag plain and all the eastern regions, China and Machin (South China) as well as residents of Daryabar (coasts) north and south of the Persian Gulf and Oman Sea and the Arabian coast to Aden and Jeddah. He described and mentioned the exquisite and precious goods that sailors brought there (Samarqandi, 1383: 513-514). In fact, the economic life of this government was related to its commercial advantage. According to this issue, their failure in the mission of Abd-al-Razzaq Samarkandi can be related to the effort to maintain this privileged commercial position. Establishing a direct and successful contact between the Timurid government and South India, which was the business domain of the Hormuzians, was considered a threat to their interests.

4. Conclusion

After the period of Timur, when the relations with India were limited to North India and were carried out through the land route east and south of Khorasan, the embassy of Abd-al-Razzaq Samarkandi was a unique action that was carried out with the aim of establishing direct relations with South India. Since at this time, about a century and a half had passed since the establishment of the sovereignty of the Hormuz monarchs in the Persian Gulf and they dominated the trade between the ports of India and the Persian Gulf, Shahrukh's action led to the reaction of the Hormuz monarchs. Although Hormuz princes were officially subordinate to the Timurids, they did not hesitate to defend their exclusive interests in maritime trade and thwarted the mission of Abd-al-Razzaq Samarkandi in various ways. They delayed his sea voyage from Hormuz in such a way that he was caught by contrary winds and the voyage was prolonged. Also, in Calicut and Bijangarh, Hormuzi's merchants or agents questioned the authenticity of his representation and created an atmosphere of distrust against him. On the one hand, these disruptions caused no concrete results to be obtained from this trip, and on the other hand, it showed that this embassy was somewhat economic and political in Hormuzian's view; In the sense that its success opened the way for the Timurids to exercise direct authority in the Persian Gulf. In this way, based on the character of Abd-al-Razzaq as a religious man or hints about the possibility of calling the governor of Calicut to Islam, the nature of this embassy should not be considered missionary and religious. In addition, the fact that the Hormouziens successfully overshadowed Abd-al-Razzaq's embassy with measures that can be referred to as covert diplomacy is one of the secrets of their long-term success in the Persian Gulf. Although on the one hand due to the reaction of the Hormuzians and on the other hand the death of Shahrukh and the subsequent instability within two years of Abd-al-Razzaq's return, this embassy did not have an immediate achievement for the Timurid government; But in the long run, as a link in the chain of historical relations between Iran and India, it helped the communication and familiarity between the southern India and Iran. The expansion of communication with South India in the Safavid era can be seen as a continuation of the efforts of the Timurid era.

واکاوی سفارت عبدالرزاق سمرقندی در کالیکوت و بیجانگر و کارشکنی ملوک هرموز

(با تکیه بر مطلع سعدین و مجمع بحرین)

نعیم ملازهی^۱، علی رسولی^۲✉، حمید اسدپور^۳، محمدرضا قلیزاده^۴

^۱ دانشجوی دکتری تاریخ ایران بعد از اسلام، گروه تاریخ، دانشگاه خلیج فارس بوشهر، ایران. nmollazehi@yahoo.com

^۲ استادیار گروه تاریخ دانشکده ادبیات علوم انسانی، دانشگاه خلیج فارس بوشهر، ایران. rasooli@pgu.ac.ir

^۳ استادیار گروه تاریخ دانشکده ادبیات علوم انسانی، دانشگاه خلیج فارس بوشهر، ایران. asadpour@pgu.ac.ir

^۴ استادیار گروه تاریخ دانشکده ادبیات علوم انسانی، دانشگاه خلیج فارس بوشهر، ایران. m.gholizadeh@pgu.ac.ir

چکیده	اطلاعات مقاله
عصر شاهرخ (۸۱۲-۸۵۰ ه.ق) شاهد تغییر رویه دولت تیموری از جهانگشایی به سمت روابط مسالمت آمیز با همسایگان، از جمله با سرزمین هند بود. از نظر جغرافیایی ارتباط با هند از دو طریق امکان پذیر بود؛ یکی از مسیر زمینی یعنی از طریق خراسان با شمال هند، دوم از مسیر دریایی از طریق هرموز با جنوب این کشور. یکی از سیاست‌های برجسته شاهرخ این بود که علاوه بر ارتباط با هند شمالی، که از دوره تیمور آغاز شده بود؛ اقدام به گسترش روابط با دولتهای محلی جنوب هندوستان نمود. در این راستا در سال ۸۴۵ق عبدالرزاق سمرقندی از طریق هرموز به کالیکوت و بیجانگر اعزام شد. با توجه به نفوذ گسترده ملوک هرموز در خلیج فارس و مشکلات عدیده‌ای که هم در جریان سفر و هم در زمان اقامت در دو مقصد مزبور گریبانگیر عبدالرزاق شد بررسی سفارت وی برای درک بیشتر روند و نتایج سیاست خارجی شاهرخ ضرورت می‌یابد. پژوهش حاضر به دنبال پاسخ به این پرسش است که «سفارت عبدالرزاق سمرقندی با چه هدفی انجام شد و واکنش ملوک هرموز به آن چه بود؟» روش این پژوهش تاریخی با رویکرد توصیفی-تحلیلی است و در گردآوری داده‌ها از شیوه کتابخانه‌ای استفاده شده است. این بررسی نشان می‌دهد که سفارت عبدالرزاق سمرقندی، بر خلاف ظاهر دینی و تبلیغی، بیشتر ماهیت سیاسی و اقتصادی داشت و با هدف گشودن باب روابط مستقیم بازرگانی و افزایش نفوذ دولت تیموری در جنوب هندوستان صورت گرفت؛ اما از آنجا که ملوک هرموز به طور سنتی انحصار بازرگانی میان جنوب هندوستان و ایران را در دست داشتند، این سفارت را همچون تهدیدی برای منافع خود به حساب آورده و برای ناکام گذاشتن آن کوشش کردند. بدین ترتیب به واسطه کارشکنی گسترده ملوک هرموز اهداف دولت تیموری از این سفارت برآورده نشد.	<p>نوع مقاله: <i>مقاله پژوهشی</i></p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۱۷</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۰۴/۱۶</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۰/۱۷</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۱۲/۲۵</p> <p>کلیدواژه‌ها:</p> <p>روابط خارجی، تیموریان، عبدالرزاق سمرقندی، ملوک هرموز، کالیکوت، بیجانگر.</p>

استناد: ملازهی، نعیم؛ رسولی، علی. اسدپور، حمید. قلیزاده، محمدرضا (۱۴۰۱). واکاوی سفارت عبدالرزاق سمرقندی در کالیکوت و بیجانگر و

کارشکنی ملوک هرموز (با تکیه بر مطلع سعدین و مجمع بحرین)، پژوهشنامه تمدن ایرانی، ۴ (۲)، ۲۰۳-۲۱۷.

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان. © نویسندگان.

DOI: <http://doi.org/10.22103/JIC.2023.3726>

۱. مقدمه

ایران و هندوستان به عنوان دو تمدن بزرگ همسایه در بخش عمده تاریخ شناخته شده خود کمابیش در ارتباط بوده‌اند. این ارتباط هم از راه زمینی میان خراسان و شمال هند و هم از راه دریایی میان فارس و کرمان با جنوب هند برقرار بوده است. در ایران عصر تیموری نیز به ویژه در دوره شاهرخ اهمیت زیادی به روابط با هند داده شد. تفاوت این دو مسیر از منظر جغرافیای سیاسی این بود که خراسان مستقیماً در کنترل دولت تیموری بود اما در بخش اعظم خلیج فارس دولت محلی هرموز، که در ضمن خراجگزار تیموریان بود، کنترل امور را در دست داشت. حیات این دولت به تجارت وابسته بود و بخش مهمی از درآمد آن از عایدات ناشی از ارتباطات بازرگانی با هند به دست می‌آمد. این دولت محلی تجارت و ارتباط با هند را در دست داشت.

۱-۱. بیان مسئله

در چنین شرایطی سیاست دولت تیموری به گسترش رابطه با دولتهای جنوب هند، ملوک هرموز را در موقعیت اتخاذ تدابیری برای حفظ منافع سنتی خود قرار داد. این موقعیت در روند و فرجام سفارت عبدالرزاق سمرقندی تا اندازه‌ای انعکاس یافت. در سال ۸۴۵ ه.ق. عبدالرزاق سمرقندی از سوی شاهرخ عازم کالیکوت در ساحل ملیبار (مالابار) گردید؛ اما در پی کارشکنی دولتمردان، تاجران و مأموران هرموز، سفارت وی با تلخ‌کامی مواجه شد. هرچند در گزارش رسمی عبدالرزاق هدف این مأموریت تلویحاً دعوت حکمران کالیکوت به اسلام ذکر شده است، با این حال ماجراها و مشکلاتی که ضمن سفر و نیز در کالیکوت و بیجانگر عمدتاً از سوی تجار هرموزی برای وی پیش آمد، تردیدهایی درباره ماهیت تبلیغی این سفارت برمی‌انگیزد. اگر هدف این سفارت صرفاً تبلیغ اسلام دانسته شود، آنگاه نمی‌توان مخالفت هرموزی‌های مسلمان را با عبدالرزاق و کارشکنی‌های آنها در مأموریت وی را توجیه کرد. بدین ترتیب، به نظر می‌رسد، هرموزیان برداشت صرفاً تبلیغی از اهداف سفر وی نداشته‌اند و این فرض به ذهن متبادر می‌شود که آنها بایستی این مأموریت را تهدیدی سیاسی یا اقتصادی برای خود تلقی کرده باشند. بدین ترتیب، بررسی نسبت بین وجوه دینی، سیاسی و اقتصادی این مأموریت لازم می‌آید. بر این اساس، پژوهش حاضر به دنبال پاسخ به این پرسش است که «سفارت عبدالرزاق سمرقندی بر اساس چه اهدافی انجام شد و تا چه حد به این اهداف نائل شد؟» این بررسی نشان می‌دهد که سفارت عبدالرزاق سمرقندی با هدف گشودن باب روابط مستقیم سیاسی و اقتصادی میان دولت تیموری و دولتهای جنوب هندوستان صورت گرفت ولی به واسطه کارشکنی گسترده ملوک هرموز هدف مزبور برآورده نشد.

در این پژوهش تلاش می‌شود از طریق بازخوانی شرح سفر عبدالرزاق سمرقندی به هند جنوبی، اهداف و انگیزه‌های سفارت وی در و ارزیابی میزان موفقیت آن روشن شود. برای پیشبرد پژوهش از سایر بخش‌های کتاب وی به علاوه سایر منابع عصر تیموری نیز استفاده می‌شود. با توجه به فقدان آثار مادی این سفارت منابع این پژوهش به منابع مکتوب محدود است.

اطلاعات دست اول پیرامون سفارت عبدالرزاق سمرقندی منحصر به یادداشت‌های خود وی در کتاب مطلع سعدین و مجمع بحرین است. عبدالرزاق سمرقندی در سال ۸۱۶ در هرات متولد شد. پدر وی سالها در اردوی شاهرخ منصب قضا و پیشنمازی داشت و عبدالرزاق نیز بعد از مرگ پدر در سال ۸۴۱ به خدمت شاهرخ پیوست و کار نگارش تاریخ بزرگ خود را آغاز کرد. به زودی این کتاب شهرت پیدا کرد زیرا به نوشته خواندمیر در اوایل قرن دهم این کتاب در میان مردم متداول و مشهور بود. (خواندمیر، ۱۳۳۳: ۳۳۵/۴) سمرقندی در خاتمه کتاب به پرهیز از مداهنه و چاپلوسی، تحقیق درباره صحت و صدق اخبار، و نزدیکی به زمان رویدادها به عنوان مزیت آن اشاره کرده است. (سمرقندی، ۱۳۸۳: ۶/۲-۱۰۵۵) این کتاب مهمترین منبع برای یک دوره چهل و پنج ساله از تاریخ تیموریان یعنی سالهای ۸۳۰ تا ۸۷۵ ق است. عبدالرزاق وقایع پیش

از سال ۸۳۰ را عموماً از آثار حافظ ابرو و یزدی برگرفته است، اما وقایع مربوط به سالهای ۸۳۰ تا ۸۷۵، که سال پایان تألیف کتاب است، شرح دیده‌ها و تحقیقات خود مؤلف است. علاوه بر اقدامات و سیاستهای پر بار شاهرخ، وقایع بعد از مرگ او، و مطالب مربوط به راهها و منزلگاهها و کالاها، شرح مؤلف از سفرش به جنوب هندوستان، که از طریق هرمز صورت گرفت، اهمیت منحصر به فردی در تاریخ مناسبات با هندوستان دارد. با گزارش این سفر است که نسبت به تلاش‌های شاهرخ برای افزایش نفوذ بر تجارت دریایی با حوزه آقیانوس هند، و مقاومت هرمزیان در برابر آن، آگاهی حاصل می‌شود.

۱-۲. اهداف و ضرورت پژوهش

هدف این پژوهش تبیین بخشی از اهداف پنهان سیاست ورزی حکومت تیموری در نیمه دوم قرن هشتم ه.ق در شبه‌قاره هند است. یافته‌ها از شکست برنامه‌های سفیر شاهرخ تیموری در جنوب هند حکایت می‌کنند؛ پرداختن به زوایای پنهان این سفارت و واکاوی علل و عوامل این رخداد به شناخت بیشتر روابط تاریخی حکومت‌های ایران و هند در این برهه کمک خواهد کرد.

۱-۳. پیشینه پژوهش

پیشینه پژوهش پیرامون سفر عبدالرزاق سمرقندی به هندوستان منحصر به مقاله‌ای است با عنوان **سفیر شاهرخ در دکن** نگاشته‌ی محمدحسین مشایخ فریدنی که اولین بار در شماره ۸ نشریه وزارت امور خارجه در سال ۱۳۲۷ ه.ش. به چاپ رسید و در سال ۱۳۸۵ ه.ش. در فصلنامه روابط خارجی تجدید چاپ شد. نویسنده گزارشی از سفر عبدالرزاق سمرقندی به هند ارائه داده و این سفارت را به اهداف دوگانه سیاسی و دینی شاهرخ تیموری یعنی گسترش و استحکام روابط سیاسی و تبلیغ اسلام در هند مربوط می‌داند و علت عدم توجه دربار کالیکوت به سفیر شاهرخ را به دعوت شاه کالیکوت به اسلام نسبت می‌دهد (مشایخ فریدنی، ۱۳۴).

پژوهش دیگری که لازم است از آن یاد شود مقاله **نقش دیپلماسی شاهرخ تیموری در شبه‌قاره هند** نگاشته‌ی جمشید نوروزی و صفورا برومند است که در تابستان سال ۱۳۹۵ ه.ش. در فصلنامه ایران و اسلام دانشگاه الزهرا به چاپ رسیده است. این مقاله گذری اجمالی بر تاریخ روابط تیموریان با هند در دوره شاهرخ است؛ اما بیشتر بر سابقه‌ی ارتباط بهمینان و حکومت‌های هند شمالی با تیموریان متمرکز است. نویسندگان علت ارتباط شاهرخ با شبه‌قاره هند را بیش از همه از منظر سیاسی و در تداوم سلطه‌طلبی تاریخی حکومت تیموری ارزیابی کرده‌اند.

مقاله‌ی دیگری با عنوان **روابط خارجی ایران در دوره شاهرخ تیموری** توسط شهرزاد ساسان پور در تابستان سال ۱۳۸۵ ه.ش. در فصلنامه روابط خارجی به شماره ۲۶-۲۷ به چاپ رسیده است. نویسنده در این مقاله روابط خارجی تیموریان با همسایگان به صورت اجمالی بررسی شده است. در این مقاله در بخش روابط با هند از اثر عبدالرزاق سمرقندی استفاده شده اما به ماهیت و علل و عوامل این سفر پرداخته نشده است.

۲. زمینه تاریخی

۱-۲. سابقه مناسبات تیمور و شاهرخ با حکومت‌های هند جنوبی

ارتباط حکومت تیموری با هند با یورش پیرمحمد بن جهانگیر به حوزه پنجاب به سال ۸۰۰ ه.ق. / ۱۳۹۸ م. آغاز گردید. این اتفاق پیش درآمدی بر یورش تیمور به هند در دو سال آینده بود که به غارت دهلی و سرکوب حکومت‌های محلی منجر شد. برای یورش تیمور به هند عوامل مختلفی چون انگیزه‌های دینی و مذهبی (یزدی، ۱۳۷۹: ۵۹)، اختلافات

داخلی حکام مسلمان در هند و ضعف سیاسی نظامی آنها و کسب غنائم و باج و خراج (رویمر، ۱۳۸۷: ۷۹)، ثروت فراوان راجه‌های هند و غنائم و جواهرات موجود در معابد هندی (نوابی، ۱۳۷۷: ۶۸، آکا، ۱۳۹۰: ۵۸) برشمرده شده است. با روی کار آمدن شاهرخ (۸۱۲-۸۵۰ ه.ق.) باب جدیدی از ارتباط حکومت تیموری با هند گشوده شد. در ایام حکومت خضرخان بر سلسله سادات دهلی، روابط بسیار صمیمانه‌ای میان شاهرخ و حکام دهلی در جریان بود؛ به مدت یک دهه سفرهای متعددی از طرف شاهرخ همراه با هدایا به دهلی فرستاده شدند و خضرخان هم به‌خوبی از نقش شاهرخ در حمایت از سلطنت او واقف بود و سکه و خطبه به نام شاهرخ کرد (حافظ ابرو، ۱۳۷۲: ۶۴۲/۲، ۷۹۹). حمایتی که سلاطین دهلی در برابر رقبای داخلی نیاز داشتند، از عوامل مهم تداوم ارتباط آنها با دربار تیموری بود. سمرقندی به‌خوبی به این مسئله اشاره کرده است که چگونه در جریان اختلاف بنگاله و جونپور، حاکم بنگاله دست به دامن شاهرخ گردید و شاهرخ با یک پیام تهدیدآمیز به دربار جونپور مانع جنگ و سلطه جونپور بر بنگاله گردید (سمرقندی، ۱۳۸۳: ۵۵۲/۲)؛ شاهرخ با این‌گونه مداخله‌ها به دنبال حفظ هژمونی سیاسی بر حکومت‌های محلی هند و مانع از رشد یک دولت مقتدر متمرکز در آنجا بود.

۲-۲. نگاهی به پادشاهی‌های کالیکوت و بیجانگر

بندر کالیکوت مرکز مهم بازرگانی در بخش شمالی ایالت کارالا در جنوب غربی هند بود. این شهر مهم‌ترین مرکز پنبه‌بافی هند در روزگار قدیم بود و گفته می‌شود که نام آن از واژه calico (پارچه پنبه‌ای) گرفته شده است که از زمان‌های دور تا آمدن واسکودوگاما و پرتغالی‌ها طرفداران زیادی در جهان داشت (Goldberg, 2009: 1-3). سمرقندی کالیکوت و چند بندر دیگر تا حدود سیلان (سرانندیب) را جزو محدوده ملیبار می‌داند و کالیکوت را بندری امن و آباد و هم‌قربینه‌ی هرموز توصیف می‌کند که عمده شهرت آن تجاری و بازرگانی بود (سمرقندی، همان: ۵۲۴/۲-۵۲۸). امپراتوری ویجایانگرا که به پادشاهی کارناتا مشهور بود و پرتغالی‌ها آن را پادشاهی بیجانگر می‌نامیدند، در منطقه فلات دکن، در جنوب هند قرار داشت؛ این امپراتوری در سال ۱۳۳۶ م. ۷۳۶ ه.ق. توسط برادران هاریهارا و بوکارایا^۱ اول از خاندان سینگاما تاسیس گردید (Calckins, 2008: 7). حکومت ویجایانگرا سرزمین وسیعی را شامل می‌شد و پادشاه آنها از مقتدرترین شاهان هند در عصر خویش بود (Nikitin, 1855: 29, Sewell, 2002: 44)؛ سمرقندی بیجانگر را مملکتی وسیع توصیف می‌کند که محدوده آن از سرحد سرانندیب تا ولایت گلبرگه و از حدود بنگاله تا ملیبار بیش از هزار فرسنگ بود و بیش از سیصد بندر داشت (سمرقندی، همان: ۵۲۸/۲). بیجانگر به عنوان کانون تلاش‌های قدرت‌های جنوبی برای دفع حملات احتمالی سلاطین اسلامی شمال تا پایان قرن سیزدهم میلادی، به اوج شهرت رسید. محدوده جغرافیای سیاسی آن تمام دولت‌های کوچک هند جنوبی و سلاطین منطقه دکن را شامل می‌شد (Shrikantaya, 2000: 162-163). میان شاهان بیجانگر و شاهان بهمنی دکن روابط متشنجی حاکم بود. فیروزشاه بهمنی، از سلاطین بهمنی دکن با دیورای اول پادشاه بیجانگر، پیمانی منعقد نمود که براساس آن، حاکمیت بیجانگر را به پرداخت خراج سالیانه سنگینی وادار می‌کرد. (همان: ۵۲۷/۲). بعداً سلطان بیجانگر از پرداخت خراج ابا کرد، و سلطان علاءالدین احمدشاه دوم بهمنی (۸۶۲-۸۳۸ ه.ق.) در سال ۸۴۷ ه.ق. به بیجانگر حمله کرد؛ چنین جنگ‌هایی برای پرداخت خراج توسط دو دولت هندو و مسلمان بارها تکرار شد (Nikitin, ibid: 31)

۲-۳. کارشکنی ملوک هرمز در مأموریت عبدالرزاق سمرقندی

از یادداشت‌های عبدالرزاق آشکار است که هرمزی‌ها در مأموریت وی کارشکنی کرده‌اند. نخستین اقدام آنها متوقف کردن دوماهه عبدالرزاق در هرمز بود. آنها به بهانه‌های گوناگون از نشستن وی در کشتی و حرکت به سمت کالیکوت

^۱ Harihara & Bukka Raya.

جلوگیری کردند. این توقف از ۱۵ شوال تا نیمه ذی‌الحجه ۸۴۵ به درازا کشید به نحوی که مناسب‌ترین زمان سفر دریایی سپری شد و سفر دریایی عبدالرزاق و همراهانش همزمان با خطر طوفان و حمله دزدان دریایی صورت گرفت. مشکل دیگری که هر روزی‌ها ایجاد کردند این بود که او و همراهانش و اسبانی را که به عنوان هدیه و تجارت می بردند، به بهانه آنکه در یک کشتی نمی گنجند دو بخش کرده و در دو کشتی جای دادند. نتیجه این دو اقدام فاجعه‌بار بود. سه روز بعد از آغاز سفر علائم طوفان پدیدار شد و بازرگانانی که همراه عبدالرزاق سفر می کردند از ادامه سفر خودداری کرده و در مسقط پیاده شدند. عبدالرزاق و دوستان خاصش نیز در منزل بعدی یعنی در قوریات پیاده شدند. (سمرقندی، ۱۳۸۳: ۵/۲-۵۱۴) اقامت ناگزیز آنها در قوریات چهار ماه، از محرم تا ربیع الثانی سال ۸۴۶ طول کشید و در این مدت آنها با هوای گرم و بیماری دست و پنجه نرم کردند و برادر عبدالرزاق در این جا درگذشت. (همان، ۲۰-۵۱۹) کشتی دوم هیئت که جمعی دیگر از تجار و همراهان عبدالرزاق بر آن سوار بودند دچار حمله دزدان دریایی موسوم به سگیسر شد و تمام اموال و کالاهای آنها از دست رفت. (همان، ۵۲۷)

در کالیکوت سامری پادشاه شهر با سمرقندی با سردی برخورد کرد. مشخص نیست که این رفتار به معنای ناخرسندی او از دعوت به مسلمان شدن توسط شاهرخ یا آنگونه که بعداً در بیجانگر رخ داد ناشی از سعایت هرموزیان و تشکیک در سفارت عبدالرزاق بوده است. عبدالرزاق با ناخرسندی و در محدودیت ناشی از بی اعتنایی شاه کالیکوت از اواخر جمادی الاخر تا اوایل ذی‌حجه سال بعد در آنجا به سر برد (همان، ۵۲۷). در بیجانگر نیز با وجود اینکه پادشاه آن سرزمین استقبال گرمی از عبدالرزاق به عمل آورد و بیش از حد اظهار محبت و دوستی کرد اما با سعایت جمعی از هرموزیان شامل تجار و ماموران هرموزی تغییر رویه داد. توجه پادشاه بیجانگر به عبدالرزاق و تصمیم او در مورد فرستادن ایلچی به هرات، موجب نگرانی و هراس هرموزیان شد و آنها برای اخلال در این تصمیم شایع کردند که عبدالرزاق فرستاده شاهرخ نیست بلکه سوداگری است که حکم شاهرخ را به نحوی به دست آورده است. مشکل دیگری که پیش آمد این بود که وزیر بیجانگر، که در امور عبدالرزاق توجه و اهتمام ویژه ای داشت، در راس سپاهی عازم مرزهای گلبرگه شد. قائم مقام او دنایک تحت تاثیر القائنات هرمزبان مبنی بر دروغین بودن سفارت عبدالرزاق قرار گرفت. در نتیجه وی مخارج روزانه عبدالرزاق را قطع کرد و شاه را قانع نمود که نسبت به صداقت عبدالرزاق شک کند. تنها در برگشت وزیر از جنگ بود که دادن مخارج از سر گرفته شد. (همان، ۳-۵۵۱) در نتیجه تلاش های هرموزیان، شاه بیجانگر سفارتی در حد پایین و بدون هدایایی چندان با ارزش تعیین کرد. وی به عبدالرزاق گوشزد کرد که «گفتند تو را حضرت میرزا شاهرخ نفرستاده و اگر نه تو را زیادت رعایت می نمودیم. اگر بار دیگر به این مملکت آیی و دانیم که آن حضرت فرستاده شاید که آنچه مناسب سلطنت ما باشد به ظهور آید.» در نامه او به شاهرخ نیز این موضوع تکرار شده بود که: «ارادت آن بود که به حضرت خلافت (شاهرخ) به تحف و هدایای شاهانه توسل جوئیم، اما جمعی گفتند که عبدالرزاق از ملازمان نیست.» (همان، ۴-۵۵۳)

تأثیر اقدامات هرموزیان چنان بود که در پی بازگشت عبدالرزاق به هرات شاهرخ تصمیم به تنبیه دولت هرمز گرفت. وی مأموری به نام حاجی یوسف را برای احضار وزیر هرمز خواجه محمد بغدادی اعزام کرد. به نوشته سمرقندی «حاجی یوسف در دیوان هرمز دست در میان خواجه محمد بغدادی زد و گفت نشان عالم مطاع آن است که ترا به درگاه برم تا در دیوان اعلی تقصیر و تاخیر ترا باز پرسند.» پادشاه هرموز و امرا واسطه شده و مهلت خواستند تا با هرات مکاتبه کنند. آنها که می دانستند اصل شکایت از جانب عبدالرزاق است، هدایایی شامل پنج برده حبشی، هفت طاق صوف پارچه پشمی هرغوب، و صد طاق پارچه گلشن برای وی فرستادند، و علاوه بر آن هدایایی نیز به حاجی یوسف و همراهان او دادند. در نتیجه قضیه احضار خواجه محمد بغدادی مسکوت ماند و پیگیری نشد. (همان، ۵۷۵)

با فرض صحت گزارش‌های عبدالرزاق، آشکار است که هرموزیان با جدیت برای شکست یا تضعیف مأموریت وی تلاش کرده‌اند. علت این امر را می‌توان در موقعیت ممتاز تجاری هرموز و وضع خاص سیاسی آن به عنوان یک حکومت محلی جستجو کرد. موقعیت جزیره‌ای پایتخت ملوک هرمز یعنی جزیره جرون (هرمز) در مدخل خلیج فارس امکان کنترل

عبور و مرور کشتی‌ها و در نتیجه اشراف و کنترل بر تجارت دریایی میان حوزه اقیانوس هند و خلیج فارس را به ملوک هرمز داده بود. جزیره جرون علاوه بر مزیت بازرگانی برای ملوک هرمز مزیت دفاعی نیز داشت و به حفظ موجودیت آنها در برابر دولتهای مرکزی، محلی و سایر مهاجمان خشکی نشین کمک کرد. بقای این دولت به مدت بیش از دو سده و حفظ خودگردانی آن تا آغاز سده دهم گویای این واقعیت است. بدین ترتیب هرمز به عنوان نقطه اتصال و واسطه تجارت میان حوزه اقیانوس هند و سرزمینهای حوزه خلیج فارس از جمله نواحی داخلی ایران اهمیت یگانه‌ای داشت.

توصیفات عبدالرزاق سمرقندی هرموز را مقصد تجار مصر، شام، روم، آذربایجان، عراق عرب، عراق عجم، فارس، خراسان، ماوراءالنهر، ترکستان، دشت قیچاق و تمام بلاد شرق و چین و ماچین (چین جنوبی) و همچنین ساکنان دریابار (سواحل شمال و جنوبی خلیج فارس و دریای عمان) و سواحل عربستان تا عدن و جدّه؛ توصیف نموده و از کالاهای نفیس و گرانبهایی که دریانوردان به آنجا می‌آوردند یاد کرده است (همان، ۵۱۴-۵۱۳). در واقع حیات اقتصادی این دولت به مزیت تجاری آن مربوط می‌شد. با توجه به این موضوع می‌توان کارشکنی آنها در مأموریت عبدالرزاق سمرقندی را به کوشش برای حفظ این موقعیت ممتاز تجاری مربوط دانست. برقراری تماس مستقیم و موفقیت آمیز میان دولت تیموری و جنوب هندوستان که حوزه تجارت هرموزیان بود تهدیدی برای منافع آنها به حساب می‌آمد.

سابقه مناسب ملوک هرمز با دولت تیموری نیز چنین امری را تأیید می‌کند. ملوک هرمز با وجود اینکه از سال ۷۹۸ خراجگزار تیموریان شده بودند (یزدی، ۱۳۳۶: ۱/ ۵۸۰-۵۷۹)، به نقش فعال خود در تجارت و حیات سیاسی نیمه مستقل خود در جزیره جرون، که سپاهیان تیموری را به آن راهی نبود، ادامه دادند. آنها در برابر دولت تیموری بلااراده نبودند و مخصوصاً در مقابل توسعه روابط دولت تیموری از راه دریا سنگ اندازی می‌کردند. یک مورد دیگر از این اقدامات ممانعت پادشاه هرمز از عبور فرستاده شاهرخ به مکه در سال ۸۲۵ است. این فرستاده که خواجه حافظ رازی نام داشت بنا به توافق شاهرخ با مالیک مصر حامل جامه اهدایی شاهرخ برای پوشاندن به کعبه بود. (کاتب، ۱۳۸۶: ۱۳۴) این رویداد که با کارشکنی در سفارت عبدالرزاق قابل مقایسه است، می‌تواند نشانه نگاه ملوک هرمز به توسعه روابط دولت تیموری در راه‌های دریایی به عنوان عامل تهدیدکننده منافع هرمز باشد.

۴. سفارت عبدالرزاق سمرقندی و اهداف آن

شروع ارتباط شاهرخ با جنوب هند بعد از درخواست والی کالیکوت آغاز شد. آنچه والی کالیکوت را برای این درخواست راغب کرد، آگاهی از گستردگی قلمرو و قدرت شاهرخ بود. سمرقندی اتفاقی را که موجب این آگاهی شد، چنین شرح می‌دهد «و سبب آن بود که جمعی ایلچیان آن حضرت از بنگاله بازگشته به اتفاق ایلچیان بنگاله در کالیکوت تباهی شدند و شرح بسطت مملکت و قوت سلطنت آن حضرت به حاکم آنجا رسید» (همان: ۵۲۴/۲). عبدالرزاق بر آن است که از دیرباز یکی از رسوم بازرش در شهر کالیکوت رسم پناه‌دادن به مسافران و کشتی‌هایی بوده که به هر علتی گرفتار مشکلات سفر در دریا می‌شدند، بنابر ادعای او و دیگر جهانگردان، رویه‌ی مرسوم در بنادر دیگر در چنین مواردی غارت کشتی‌ها بوده است (همانجا؛ ابن بطوطه، ۱۳۷۶: ۹۸/۴). عبدالرزاق بر آن است که حاکم کالیکوت، از طریق سفرای در راه مانده شاهرخ، به قدرت و نفوذ حاکمیت تیموری بر نواحی مختلف هند آگاه شد. بنابراین برای ابراز ارادت و اظهار اطاعت، سفیری مسلمان را راهی دربار شاهرخ کرد و قول داد که خطبه و نماز جمعه در کالیکوت را به نام شاهرخ مزین کند؛ ایلچی مسلمان والی کالیکوت، از شاهرخ درخواست کرد که در بازگشت او سفیری خاصه به نزد پادشاه کالیکوت بفرستد تا وی را به دین اسلام دعوت کند (سمرقندی، همان: ۵۲۵-۵۲۴/۲)؛ به دنبال این تقاضا، شاهرخ تصمیم به اعزام عبدالرزاق سمرقندی به کالیکوت گرفت.

۴-۱. از هرات تا کالیکوت

عبدالرزاق سمرقندی در رمضان سال ۸۴۵ ه.ق سفر پرخطری را به سوی هند آغاز کرد؛ او از مسیر قهستان و دشت کویر وارد کرمان شد. سفر او از هرات تا کرمان ۱۸ روز طول کشید؛ او به مدت ۱۲ روز در کرمان اقامت گزید (همان، ۵۱۳/۲)؛ هرچند سمرقندی علت توقف چندروزه در کرمان را بیان نکرده، اما می‌توان از فحوای کلامش پی برد که از یک سو غیبت داروغه‌ی شهر کرمان و تأمین نشدن مخارج سفر او و همراهانش؛ و از دیگر سو مسائلی چون ملاقات با سید خلیل‌الله نعمت‌اللهی که تازه از هند برگشته بود، پذیرایی گرم این عارف بزرگ از عبدالرزاق سمرقندی و استفاده از تجربیات و رهنمودهای آن شیخ در باب هند، در این توقف چند روزه او در کرمان نقش داشتند. سمرقندی از مهاجرت فرزندان شاه‌نعمت‌الله‌ولی بعد از مرگ پدر به هند سخنی نمی‌گوید؛ با این حال در تاریخ فرشته از مهاجرت شاه‌خلیل‌الله با تمام خانواده به هند و برقراری رابطه خویشاوندی با خاندان شاهی حکومت گلبرگه دکن یاد شده است (فرشته، ۱۳۸۷: ۱/ ۳۲۹-۳۲۸).

در روز پنجم شوال عبدالرزاق از کرمان به سمت هرموز حرکت کرد، او اطلاعات بسیار ارزشمندی از مسیر سفر در اختیار خواننده قرار می‌دهد. مدت سفر سمرقندی از کرمان تا هرموز ده روز طول کشید. او در وصف هرموز آورده است؛ شهری زیبا و دلنشین است که «مردم آن را جرون می‌گویند و درروی زمین بدل ندارد، تجار از تمام عالم در آنجا جمع هستند از مصر و شام تا ترکستان و دشت قیچاق و چین و ما چین و بنگاله و سیلان و از عدن و جدّه تا زنگبار و بندرهای بیجانگر و گلبرگه و گجرات تا تاجران شهرهای مختلف ایران از خراسان تا فارس همه در آن شهر با انواع محصولات به صورتی آزادانه مشغول دادوستد می‌باشند» (سمرقندی، همان: ۵۱۴/۲-۵۱۳)؛ هم‌چنین او به زیبایی از اهمیت اقتصادی هرموز و تبادلات پولی-کالایی و تجارت آزاد در این بندر صحبت می‌کند، وی شرایط مناسب حاکم بر تجارت در هرموز را ناشی از روح مسالمت‌جویی حاکم بر شهر می‌داند که اصحاب ادیان و مذاهب مختلف و حتی کفار در شرایطی یکسان به دادوستد مشغول بودند و با همه عادلانه رفتار می‌شد، چنین موقعیتی از نگاه او هرموز را سرزمین امنی برای تجار کرده بود (همان‌جا).

سفر عبدالرزاق سمرقندی از هرموز به مقصد کالیکوت، با تأخیر دوماهه و شرایط سخت دریایی آغاز شد. باینکه شمار زیادی از تجار همراه او به علت حفظ جان خویش، سفر را با پیاده شدن در مسقط نیمه‌کاره گذاشتند؛ اما او با جمعی از رفقای خاص تا قوریات رفت و مدتی در آنجا اقامت کرد (همان: ۵۱۹). سمرقندی به علت آنکه تجربه‌ای در سفر دریایی نداشت دچار دریازدگی شد؛ او شرح این حالت را از قول تجار دریابار تباهی (خراب شدن و ضایع شدن سفر) می‌داند، مدت اقامت سمرقندی در سواحل دریابار و قوریات، همراه با سختی و شدت گرمای سوزانی بود که منجر به مریضی او و برادرش مولانا عقیف‌الدین و جمعی از همراهانش گردید. سمرقندی علاج نامالیمات را سفر چند روزه‌ای به منطقه خوش آب و هوایی در قلهات به نام سور می‌جست که چنین نشد و با سفر به آنجا بر شدت بیماری‌شان افزوده شد و برادرش دارفانی را وداع گفت و غم و اندوه او افزون شد. سرانجام عبدالرزاق با شرایط بسیار سخت جسمانی و با کمک دوستانش بر کشتی نشست و از قلهات راهی کالیکوت گردید. او پس از ۱۸ شبانه‌روز سفر دریایی، وارد کالیکوت شد (همان، ۵۲۱/۲-۵۱۹).

۴-۲. عبدالرزاق سمرقندی در کالیکوت

عبدالرزاق سمرقندی علت مأموریت به جنوب هند را بنا بر پیشنهاد فرستاده کالیکوت برای فراخواندن حاکم آنجا به دین اسلام ذکر کرده است (همان، ۵۲۴/۲-۵۲۵)؛ باین‌حال جریان مسافرت، اقامت در کالیکوت و سرانجام آن، تناقض‌هایی با این مدعا دارد. او در ایام اقامت در شهر کالیکوت و بیجانگر، هیچ‌گونه گزارشی مبنی بر تبلیغ اسلام به دست نمی‌دهد.

عبدالرزاق از دیدگاه تجاری، کالیکوت را بندری آباد و امن، حامی تجارت و بازرگانی و در راستای پشتیبانی از انباشت سرمایه شهری توصیف می‌کند؛ از دیدگاه اجتماعی به اوضاع مسلمانان در شهر کالیکوت می‌پردازد و از اقامت گروهی از مسلمانان در شهر، نفوذ آنها در دربار، داشتن کلانتر ویژه و وجود دو مسجد جامع ابراز رضایت می‌کند.

عبدالرزاق از اواخر جمادی الاخر تا اوایل ذی‌الحجه سال ۸۴۶ ه.ق در شهر کالیکوت بود (همان، ۵۲۴/۲ و ۵۲۷). او در شهر کالیکوت، «با جمعی مسلمانان و غیرمسلمانان» ملاقات داشت، وی غیرمسلمانان را با لفظ کافران ذکر و از چهره، سیما و نوع پوشش آنها انتقاد کرده و مسلمانان را در قیاس با آنها صاحب جامه‌های فاخر و پرتکلف می‌داند (همان، ۲/۵۲۴-۵۲۶). عبدالرزاق پس از سه روز اقامت در شهر کالیکوت موفق به دیدار پادشاه شد. او لقب پادشاه کالیکوت را سامری^۱ ذکر می‌کند. در زمان ملاقات عبدالرزاق با شاه کالیکوت، کلانتر مسلمانان هم حضور داشت و کلانتر بود که مکان نشستن سفیر را مشخص کرد. سمرقندی پیام و هدایای شاهرخ را تقدیم کرد، اما پادشاه کالیکوت احترام و توجه مناسبی در شأن و اعتبار سفیر نشان نداد. اولین ملاقات او با پادشاه کالیکوت گویا واپسین دیدارش هم بود. برخی از پژوهشگران دلیل بی‌توجهی دربار کالیکوت به پیام شاهرخ و هدایای او را دعوت سامری به اسلام می‌دانند (مشایخ‌فریدنی، ۱۳۸۵: ۱۲۴). سمرقندی در این رابطه اطلاعات ویژه‌ای به دست نمی‌دهد. عبدالرزاق ایام اقامت در شهر کالیکوت، پس از ملاقات با پادشاه تا مسافرت به سوی بیجانگر، که از اواخر جمادی الاخر تا اوایل ذی‌الحجه سال ۸۵۶ ه.ق. طول کشید؛ را روزهایی پرمحت می‌داند (همان، ۲/۵۲۷).

اوضاع کلی مسلمانان در شهر کالیکوت در ایام حضور عبدالرزاق خوب بود تا جایی که کلانتر شهر از جمعیت مسلمانان انتخاب شده بود؛ در چنین شرایطی لزومی برای دعوت پادشاه کالیکوت به اسلام وجود نداشت. علاوه بر آن عبدالرزاق، هیچ اشاره‌ای به این دعوت نکرده است. بنابراین علت یا علت‌های پنهان دیگری در کم‌توجهی دربار کالیکوت نسبت به سفیر شاهرخ نقش داشتند. به نظر می‌رسد سمرقندی نتوانست دستاورد سیاسی و تجاری قابل توجهی در ایام اقامت در شهر کالیکوت برای دربار هرات به ارمغان بیاورد؛ به همین علت روزهایی که در این شهر سپری کرد را بی‌ارزش می‌داند. باین‌حال جریان مسافرت او و ثبت و ضبط گزارش و دیدارهای وی از اوضاع کالیکوت در آن عصر، منبع مهمی برای مورخان بعدی شد (Sewell, ibid: 36-42).

گاهی روحیه دینی و مذهبی عبدالرزاق در قضاوت‌هایش منعکس می‌شود؛ مثلاً در آنجا که کالیکوت را شهر کفار و دارالحراب توصیف می‌کند، سبک پوشش جمعیت بومی شهر را عجیب و غریب می‌داند و مسلمانان را در قیاس با آنها ستایش می‌کند. اما گزارش‌های کم‌نظیری از امنیت تجارت در شهر کالیکوت، چگونگی جانشینی حاکمان آنجا و روحیه هنری مردم در ساخت بناها و دریانوردی آنها بدست می‌دهد (همان: ۳۰/۲-۵۲۴).

از شواهد چنین پیداست، که ناکامی مأموریت سمرقندی در کالیکوت و نارضایتی او از ماندن در این شهر، ارتباط مستقیم یا غیرمستقیمی به کارشکنی هرموزیان داشت. با توجه به گزارش عبدالرزاق از رونق بندر کالیکوت، و حضور تجار و کارگزاران مسلمان از اقصا نقاط جهان، به نظر می‌رسد کارگزاران ملوک هرمز در این بندر، هم‌چون دیگر نقاط استراتژیک آن زمان، از نفوذ قابل توجهی برخوردار بوده باشند. بنابراین با توجه به پیشینه کارشکنی هرموزیان در شهر هرموز، پیش از سفر عبدالرزاق و تداوم این رفتار به شکلی آشکار در شهر بیجانگر، عوامل آنها در کالیکوت، به شکل پنهانی علیه سفارت عبدالرزاق کارشکنی کرده‌اند (همان، ۵۱۴/۲). کارشکنی هرموزیان در دیر فرستادن هدایای عبدالرزاق از هرمز به کالیکوت، منجر شد که سفیر شاهرخ در ملاقات نخستین با پادشاه کالیکوت، بخش مهمی از هدایای ارزشمند دربار هرات را همراه نداشته باشد، این امر، در ناکامی سفارت او بی‌تاثیر نبود. بنابراین عاملیت هرموزیان در ناکامی مأموریت سمرقندی برجسته‌تر از مسئله فراخواندن پادشاه کالیکوت به اسلام است.

^۱ . Samori

۴-۳. عبدالرزاق سمرقندی در بیجانگر

عبدالرزاق سمرقندی از اقامت طولانی و بی‌حاصل در شهر کالیکوت رضایت نداشت و خبر این عدم رضایت سفیر شاهرخ به دربار بیجانگر رسیده بود، پادشاه بیجانگر قاصدی راهی کالیکوت کرد و خواستار فرستادن سفیر شاهرخ به بیجانگر شد. در آن هنگام کالیکوت زیر نظر حاکمیت بیجانگر نبود اما پادشاه کالیکوت به‌غایت از شاه بیجانگر ترسان و هراسان بود (همان، ۵۲۸/۲). به نظر می‌رسد اختلافات درونی حکومت بیجانگر و رقابت تجاری و سیاسی با حکومت کالیکوت و گلبرگه دکن در عاملیت این دعوت نقش داشتند (همان‌جا).

عبدالرزاق در ادامه سفر با کشتی از کالیکوت به بندر پندرانه و از آنجا به منگلور (بنگلور) که سرحد مملکت بیجانگر بود رفت. وی از آثار تاریخی و بت‌خانه‌های معروف هندویان در شهر منگلور تا دهکده بیلور بازدید کرد (همان، ۵۲۹/۲). توصیفات بسیار زیبایی او از بت‌خانه‌هایی که در مسیر سفر به بیجانگر دیدن کرد، گویای روحیه هنری نویسنده و فاصله گرفتن از دایره اعتقادات دینی اش است. سمرقندی طبق گزارشی که ارائه می‌کند، در اواخر ذی‌الحجه سال ۸۴۷ ه.ق به شهر بیجانگر رسید و پادشاه بیجانگر جمعی را به استقبال او فرستاده بود (همان، ۵۳۱/۲). او بیجانگر را شهری بزرگ و آباد توصیف می‌کند، گزارش مختصات جغرافیایی شهر و نحوه حصاربندی آن همراه با ارائه الگوهایی از شهر هرات و مقایسه آنها با یکدیگر، کمک زیادی به فهم عظمت شهر بیجانگر برای خوانندگان اثر به دست می‌دهد. به‌طوری‌که سیوئل در مقایسه شرح عبدالرزاق، از شهر بیجانگر با سیاحانی چون نیکیتن، جهانگرد روس یا گزارش‌های پائیس (peas) و نونیز (Noniez) که در بین سالهای ۱۵۲۰ تا ۱۵۳۷ م. از شهر بیجانگر دیدن کردند. عبدالرزاق را به علت دقت در گزارش و تقدم در ثبت رویدادها و معاصر بودنش با رویدادها، موردستایش قرار داده و تقریباً به‌تمامه در وصف شهر بیجانگر در بین سال‌های ۱۴۳۵-۱۴۴۴ م. از نگاشته‌های او بهره برده است (Sewell, ibid: 43-48).

در فاصله زمانی که عبدالرزاق وارد شهر بیجانگر شد، دیورای دوم (۱۴۴۴-۱۴۱۹ م. / ۸۴۸-۸۲۲ ه.ق.) بر سریر قدرت بود، او موفق به دیدار پادشاه شد و «پنج سر اسب خوب و دوتقوز کمخا و اطلس» تقدیم شاه بیجانگر کرد. برخلاف دیدار با پادشاه کالیکوت، در بیجانگر مورد لطف و عنایت دربار قرار گرفت و شاه بیجانگر گفت «خاطر ما خوشوقت گشت که پادشاه بزرگ برای ما ایلچی فرستاد» (همان، ۵۴۳/۲-۵۴۰). در این ایام به علت کودتای نافرجامی که علیه پادشاه وقت صورت گرفته و صلحی که با حکومت مسلمان بهمنیان گلبرگه منعقد شده بود، دیورای دوم آزادی‌های قابل‌توجهی به شهروندان مسلمان خود داد. مسلمانان در آن برهه در جنگاوری و تیراندازی شهره بودند به همین علت در سپاه بیجانگر استخدام شدند و اجازه ساخت مسجد و برگزاری آزادانه شاعر دینی یافتند (فرشته، ۱۳۸۷ / ۲: ۳۹۵-۳۹۲؛ طباطبا، ۱۹۳۶: ۸۱-۸۰).

عبدالرزاق ملاقات گرمی با پادشاه بیجانگر داشت و از نقاط مختلف شهر بازدید کرد. سمرقندی توصیف بسیار زیبایی از بازار بیجانگر به دست می‌دهد. او بازار بیجانگر را به شکلی تطبیقی با بازار هرات مقایسه کرده و تحت تأثیر عظمت و بزرگی آن قرار گرفته و مباحث اقتصادی و جریان رایج پولی-کالایی در بیجانگر، توجه او را جلب کرد. عبدالرزاق با اینکه عالمی برجسته با روحیات عارفانه بود. اما از گزارش رویدادهای سفر به شهر کالیکوت و بیجانگر و آنچه بیش از همه مایه شگفتی او شده و بخش مهمی از سفرنامه‌اش را در بر گرفته اشاره به تحولات شهری و مبادلات تجاری است، از این گزارشات چنین برمی‌آید که وی با تجارت و سوداگری هم بیگانه نبود؛ دقت در زرق و برق مبادلات شهری و کالاهای موجود در بازار و ثبت و ضبط اسامی آنها، گویای روحیه تجاری و سوداگری سفیر شاهرخ هستند؛ روحیه‌ای که بخشی از عرفای قدرتمند دوره تیموری در آن زمان دارا بودند (حضرتی، ۱۳۷۹: ۲۹). اشیا و سنگ‌های گرانبهایی چون مروارید، الماس، یاقوت و زمرد به‌وفور در بازار بیجانگر دادوستد می‌شدند و دربار پادشاه به زیورآلات آراسته‌شده بود، و فوور این‌همه کالاهای قیمتی و زرق و برق دربار و بازار موجب شگفتی زیاد عبدالرزاق گردید. علاوه بر آن دقت در ثبت و ضبط اوضاع و امور دیوان و دربار، تحولات جانشینی و جایگاه وزیر اعظم، مباحث اجتماعی و آداب و رسوم مردم کالیکوت و بیجانگر در آن

برهه، گویای اندیشه بلند سیاسی و اجتماعی عبدالرزاق و چند وجهی بودن علت سفر او به هند بودند (سمرقندی، همان: ۲/ ۵۴۲-۵۳۵).

عبدالرزاق سمرقندی شرح درخشانی از شکوه جشنواره‌هایی می‌دهد که در ایام حضور او در آن سرزمین برپا شدند. او جشن مهناومی^۱ را با جزئیات توصیف می‌کند که سالی یکبار اجرایی می‌شد و به مدت سه روز تمام، مایه شادی و سرور و رقص و پایکوبی تمام طبقات جامعه گردید. پادشاه بعد از اتمام جشن مهناومی به سال ۵۸۴۷ ق سمرقندی را در ضیافت دربار دعوت کرد و از او درباره اوصاف شهرهای مهم قلمرو تیموریان چون: هرات، سمرقند و شیراز پرسش‌هایی کرد. از گزارشات عبدالرزاق پیداست که احترام و اعتماد پادشاه بیجانگر به وی، موجب نگرانی هرموزیان حاضر در بیجانگر گردید. بنابراین آنها «در اندراس طرحی انداختند و از کمال شرارت و خباثت این سخن ساختند که فقیر فرستاده حضرت حاقان سعید نیست و این سخن به امیر و وزیر رسید» (همان، ۵۵۱).

۵. کارشکنی ملوک هرمز و فرجام سفر عبدالرزاق

به نظر می‌رسد سفارت عبدالرزاق سمرقندی در جنوب هند جنبه‌های سه‌گانه دینی، سیاسی و اقتصادی را دنبال می‌کرد. او در جنبه دینی عالم و عارفی برجسته با عنوان رسمی سفارت سلطانی دین‌پرور به سرزمین کفر در تلاش فهم اوضاع مسلمانان و تاندازه‌ای سفارش بهبود اوضاع آن‌ها بود و از جنبه سیاسی، در پی تداوم نفوذ حکومت تیموری در مناطق مختلف هند؛ و به‌ویژه در جنبه اقتصادی در حال رایزنی برای به دست گرفتن بازارهای تجاری بود. بی‌گمان تنها همین دو جنبه است که مایه حسادت کارگزاران ملوک هرمز گردید. به نظر می‌رسد ترس و نگرانی هرموزیان، دستاویز شایعه‌پراکنی علیه سفیر شاهرخ گردید. چنان‌که عبدالرزاق آورده است: «جمعی هرموزیان که در آن بلده بودند از استماع التفات پادشاه و داعیه ایلچی فرستادن به درگاه سلاطین پناه اضطراب عظیم نمودند» (همان، ۲/ ۵۵۱). عبدالرزاق باین که پیش از این شهر هرمز را دارالامان نسبت به تجار سایر نقاط وصف کرده است (همان، ۵۱۴). باین حال نسبت به بدبینی هرموزیان از سفر او به هند، سخن گفته است. بر طبق ادعای عبدالرزاق هرموزیان پیش از سفر او به کالیکوت، به مدت دو ماه وی را به بهانه‌های مختلف در هرمز معطل کردند، تا فصل سفرهای دریایی تمام شد و در زمان طغیان دریا و جولان دزدان دریایی به او اجازه سفر دادند. هرموزیان، همچنین «نفران و اسبان و هدایا را به عذر آن‌که در یک کشتی نمی‌گجند» از وی جدا کردند (همان‌جا).

جزیره هرموز با دوازده کیلومتر مربع مساحت در جنوب شرقی بندرعباس و شمال شرق جزیره قشم قرار دارد. هرموز در اوایل قرن هشتم هجری رونق گرفت و به تدریج جایگزین جزیره کیش و بزرگ‌ترین مرکز بازرگانی خلیج فارس شد (وثوقی، ۱۳۸۰: ۱۸۳؛ کامران، ۱۳۸۲: ۴۲). شهر هرموز در دوره تیموریان مرکز اصلی تجارت دریایی جنوب ایران بود، این بندر در کنار بندرهایی چون کالیکوت، عدن، مالاگا و گوا بنادر استراتژیک بازرگانی بودند که بعدها مورد توجه استعمارگران اروپایی چون پرتغالی‌ها قرار گرفتند؛ مسافرانی از سراسر جهان به هرموز رفت‌وآمد می‌کردند و هرموزی‌ها قرار و قواعد ویژه خود را برای سهولت امر تجاری داشتند (فریر، ۱۳۸۷: ۶-۲۰۵). هرموز در آن هنگام مرکز ثقل تجاری بود که انواع کالاهای هندی بدان‌جا آورده و سپس به دیگر نقاط جهان تقسیم و توزیع می‌شدند.

در ایامی که شاهرخ در تلاش ارتباط با جنوب هند بود، جابجایی کالا با شرق از دو مسیر صورت می‌گرفت، یک مسیر آن از پس کرانه‌های ساحلی و دیگری با پیمودن اقیانوس هند انجام می‌گرفت که از هرمز به قلپهات و از آنجا سراسر است به سواحل غربی هند می‌رسید (پویا، ۱۳۹۸: ۳۹۳). عبدالرزاق سمرقندی که از مسیر هرمز به جنوب هند رفت، هرمز را بندری بی‌همتا در خلیج فارس توصیف کرده است که «تجار اقالیم سبعه از مصر و شام و روم و آذربایجان و عراق عرب و عجم و

^۱. Mahnavami

ممالک فارس و خراسان و ماوراءالنهر و ترکستان و مملکت دشت قبچاق و چین و ماچین تا بندرهای بیجانگر و گلبرگه و گجرات» در آنجا آمدوشد داشته و مشغول تجارت بودند (همان: ۵۱۴/۲)؛ در حقیقت هرمز در آن ایام یکی از مقاصد عمده تاجران و بازرگانان تمام نقاط جهان بود.

سفارت عبدالرزاق سمرقندی به هند، هرچند در ظاهر دستاورد قابل توجهی برای دربار تیموری نداشت، اما از گزارش‌های او می‌توان به رقابت‌های پنهان منطقه‌ای برای تسلط بر شریان‌های حیاتی و بنادر مهم تجاری در آن برهه پی‌برد. کارشکنی کارگزاران هرمز در این مأموریت هم در هرموز و هم در جنوب هند پاسخی روشن بر این مدعا هستند. به‌واقع سفیر شاهرخ از همان سرآغاز پانهادن به هرمز، مورد بدگمانی هرموزیان قرار گرفت و آن‌ها شروع به کارشکنی در سفر او کردند. عبدالرزاق سمرقندی به مدت دو ماه توقف اجباری در شهر هرموز داشت. هرموزیان به وی رخصت سفر به مقصد جنوب هند ندادند تا زمانی که ایام سفر دریایی به اتمام رسید و هنگامه جولان امواج و دزدان دریایی فرارسید؛ آنها عبدالرزاق سمرقندی را از جمع دوستان و همراهان و اسب‌هایی که به‌عنوان هدیه شاهرخ برای حکام کالیکوت و بیجانگر همراهش بود جدا کردند (همان: ۵۱۴/۲)؛ عبدالرزاق پس از سه روز از رسیدن به بندر کالیکوت به دیدن پادشاه رفت و هدایایی چون «اسب و پوستین و دگله طلادوزی و کلاه نوروزی» که شاهرخ جهت والی کالیکوت تعیین کرده بود را تقدیم کرد، باین‌حال پادشاه کالیکوت توجه چندانی به سفیر و هدایایش نکرد (همان، ۲/ ۵۲۷-۵۲۴). او در مدت‌زمانی که در شهر کالیکوت بود از شرایط خود رضایت نداشت؛ وی از جمادی‌الآخر تا اوایل ذی‌الحجه سال ۸۴۶ ه. در شهر کالیکوت بود، او در نتیجه بی‌مهری‌هایی که از دربار کالیکوت دیده بود این ایام را روزهای سخت و پرمخنت زندگی‌اش توصیف کرده است. باین‌حال سمرقندی از دلیل کم‌توجهی والی کالیکوت یا دخالت هرموزیان در مذاکراتش با دربار کالیکوت سخن نمی‌گوید. برخلاف مورد کالیکوت، تکاپوهای خرابکارانه هرموزیان در بیجانگر علیه سفارت عبدالرزاق به‌صورت آشکاری دنبال شد. در زمینه‌ی تجارت، حکومت بیجانگر یکی از مهم‌ترین مراکز بازرگانی و بارانداز ورود و خروج کالا از شرق و غرب بود (Stein, 2007: 38)؛ در چنین فضایی جمعی هرموزیان که در بیجانگر بودند پس از توجه پادشاه آنجا به فرستاده شاهرخ و عزم فرستادن سفیر به هرات، دست‌به‌کار شدند تا دربار بیجانگر را نسبت به سمرقندی بدبین کنند. هرموزیان شایعه کردند که سمرقندی سوداگری است که خود را سفیر شاهرخ معرفی کرده است. تمام فشارها علیه سمرقندی زمانی بیشتر شد که حامی اصلی و فرد مورد اعتماد او در دربار بیجانگر، دنایک وزیر به مأموریت سیاسی - نظامی در برابر پادشاه گلبرگه دکن رفته بود و عملاً جانشین دنایک که توجه چندانی به مسلمانان نداشت مایه رنجش خاطر سمرقندی شد. سفیر شاهرخ رفتارهای دور از شأن جانشین دنایک و بریدن مواجب روزانه‌شان را هم برآمده از نفوذ و شیطنت و خباثت هرموزیان می‌داند (همان، ۳/۲-۵۵۲).

شهر هرموز ماهیت تجاری و بازرگانی داشت؛ حضور پررنگ و آزادانه بازرگانان از نقاط مختلف جهان گویای روحیه مداراگر اهالی هرموز نسبت به بیگانگان بود. این امر، انگاره رقابت دینی و مذهبی برای شکست سفارت شاهرخ به دست هرموزیان را با تردید جدی روبرو می‌کند چراکه حکومت هرمز دولت‌شهری اسلامی بود. هرموزیان به گفته سمرقندی با «اصحاب ادیان مختلف بل کفار با عدل معامله می‌کردند و بدین سبب آن بلده را دارالامان می‌نامیدند» (همان، ۵۱۴/۲). به علت اهمیت تجارت و جایگاهی که هرموز در آن روزها داشت، واکنش منفی آن‌ها نسبت به سفیر شاهرخ طبیعی بود، هرموز برای به دست گرفتن مسیرهای مهم تجاری، گروه‌های بانفوذ سیاسی در مناطق مختلف ایجاد کرد که تا به هر نحو برای جلوگیری از تسلط رقبا در تسلط بر تجارت خلیج فارس فعالیت کنند، در حقیقت آن‌ها گروه‌های فشاری بودند که در جهت انحصاری کردن تجارت برای هرموز در دکن و هرموز و لار مستقر بودند (وثوقی، ۱۳۸۹: ۱۸۶). طبق گزارش سیاحانی چون تومه پیرس و لودویکو وارتما، دلالان محلی در دادوستدهای کالیکوت هم نقش مهمی داشتند (فرایر، ۱۳۸۷: ۲۰۷)؛ به نظر می‌رسد بخشی از این دلالان و واسطه‌ها هرموزیان بوده باشند، چراکه کالیکوت در آن ایام اهمیت تجاری زیادی برای ملوک هرموز داشت و ترس از نفوذ سیاسی - تجاری شاهرخ بر این بندر می‌توانست انگیزه‌ای برای کارشکنی پنهانی

دلایان هرموزی علیه سفارت عبدالرزاق سمرقندی بوده باشد، همان طور که هرموزیان با دلایل کاملاً اقتصادی بود که این بار به شکلی آشکار در بیجانگر علیه سفارت سمرقندی دسیسه‌چینی کردند؛ تا جایی که پادشاه بیجانگر در وقت رخصت سفیر دربار هرات و در نامه‌ای که به شاهرخ نوشت از پادشاه تیموری با القاب پادشاهانه و انبیا و صفت اولیا تعریف و تمجید کرده و «سخن از خبائث هرموزیان درج نمود» و علت نفرستادن هدایای شاهانه به دربار هرات را عدم اطمینان به سفارت عبدالرزاق ذکر کرده بود؛ چراکه «جمعی به عرض رسانده بودند که سمرقندی سفیر شاهرخ نیست». (سمرقندی، همان: ۵۵۴/۲)؛ این جمع، همان گروه پرنفوذ هرموزیان در دربار بیجانگر بودند.

از دیدگاه رجال دولت تیموری این سفر از منظر اقتصادی بدون دستاورد و بلکه یک شکست تمام عیار تلقی شده است. هنگام بازگشت عبدالرزاق از سفر هند داروغه‌ی کرمان، امیرحاجی محمد غناشیرین از وی پرسید: چه مقدار خرج او و همراهانش در رفت‌وآمد از هند بوده است؟ عبدالرزاق هزینه سفر را ۵۰ هزار دینار ذکر کرد. داروغه‌ی کرمان از میزان دستاورد مالی و نقدی از هند برای بردن به دربار هرات پرسید و عبدالرزاق آن را مبلغ ۱۰ هزار دینار برشمرد. داروغه کرمان با بیانی تمسخرآمیز انتقاد کرد که خوش سودایی است ۵۰ هزار دادن و ۱۰ هزار گرفتن. در این میان پاسخ سفیر روشن‌کننده‌ی نگاهی متفاوت به دستاورد این سفر است. وی گفت: حضرت خاقان سعید (شاهرخ) بازرگان نیست که این جزئیات را حساب کند؛ من برای او از هند سکه، خطبه، تحفه و ایلچی می‌برم. به نظر می‌رسد وی بیشتر از منظر نمادین و تبلیغات سیاسی به نتایج این سفر نگریسته است هر چند به شکست اقتصادی آن اذعان دارد. نکته‌ی دیگری که ناکامی نسبی این سفر را نشان می‌دهد خشم شاهرخ نسبت به ملوک هرمز است. عبدالرزاق با رسیدن به هرات هم، از انتقادات در امان نماند و در پاسخ به پرده از کارشکنی هرمزبان برداشت. تا جایی که که شاهرخ برای تحقیق و تفحص و راستی‌آزمایی سفیرش وزیر وقت هرموز را به هرات احضار کرد (همان: ۵۷۵/۲). حاکم هرموز با بخشیدن مال و غنایم زیادی به دربار هرات و سفیر شاهرخ، توانست رضایت عبدالرزاق را جلب کند.

بدین ترتیب به علت رقابت شدیدی که در آن ایام، برای سلطه بر راه‌های تجارت دریایی در جریان بود، شاهرخ عبدالرزاق سمرقندی را در پوشش دینی راهی کالیکوت کرد تا به دور از چشم رقبا، سیاست دیپلماسی پنهان را برای نیل به اهداف تجاری - اقتصادی محقق کند، به هرروی، این ناشی از مهارت، تجربه و کاردانی واسطه‌های هرموز در کالیکوت و بیجانگر بود که ماهیت پنهان سفارت دربار هرات را درک کردند و در پی شکست آن برآمدند؛ انگیزه هرموزیان سلطه بر شاهراه‌های تجاری و بیم از دست دادن بازارهای هند جنوبی در رقابت با دربار هرات بود.

۶. نتیجه

بعد از دوره تیمور که مناسبات با هند به هند شمالی محدود بود و از مسیر زمینی شرق و جنوب خراسان صورت می‌گرفت، سفارت عبدالرزاق سمرقندی اقدام بی‌نظیری بود که با هدف برقراری روابط مستقیم با جنوب هند انجام شد. از آنجا که در این زمان حدود یک و نیم قرن از برقراری سیادت ملوک هرموز در خلیج فارس می‌گذشت و آنها بر تجارت میان بنادر هند و خلیج فارس تسلط داشتند، اقدام شاهرخ به واکنش ملوک هرموز منجر شد. هرچند ملوک هرموز رسماً تابع تیموریان بودند اما در دفاع از منافع انحصاری خود در تجارت دریایی تردید نکرده و به انحصار گوناگون در مأموریت عبدالرزاق سمرقندی کارشکنی کردند. آنها سفر دریایی وی از هرمز را به نحوی به تأخیر انداختند که گرفتار بادهای مخالف و به طول انجامیدن سفر شد. همچنین در کالیکوت و بیجانگر تجار یا مأموران هرموزی اصالت نمایندگی وی را زیر سؤال برده و جو بی‌اعتمادی در این دربارها علیه وی ایجاد کردند. این کارشکنی‌ها از سویی موجب شد که از این سفر نتیجه ملموسی به دست نیاید و از سوی دیگر نشان داد که این سفارت تاحدودی در نظر هرموزیان ماهیت اقتصادی سیاسی داشته است؛ به این معنا که موفقیت آن راه برای اعمال اقتدار مستقیم تیموریان در خلیج فارس باز می‌کرده است. بدین ترتیب نباید بر اساس شخصیت عبدالرزاق به عنوان رجل مذهبی یا اشاراتی مبنی بر احتمال دعوت والی کالیکوت به اسلام، ماهیت این

سفارت را تبلیغی و دینی دانست. به علاوه این واقعیت که هر موزیان با تدابیری که می‌توان از آن به عنوان دیپلماسی پنهان یاد کرد به نحو موفقیت‌آمیزی سفارت عبدالرزاق را تحت‌الشعاع قرار دادند، بیانگر یکی از رموز موفقیت دیرپای آنان در خلیج فارس است. هر چند از یکسو به واسطه واکنش هر موزیان و از سوی دیگر مرگ شاهرخ و بی‌ثباتی متعاقب آن در فاصله دو سال از بازگشت عبدالرزاق، این سفارت دستاورد فوری برای دولت تیموری نداشت؛ اما در دراز مدت، همچون حلقه‌ای از زنجیره روابط تاریخی ایران و هندوستان به ارتباط و آشنایی میان سرزمین‌های جنوب هند و ایران کمک کرد. گسترش ارتباطات با جنوب هندوستان در عصر صفوی را می‌توان ادامه کوشش‌های دوره تیموری دانست.

منابع و مأخذ

- آکا، اسماعیل (۱۳۹۰)، *تیموریان*، ترجمه اکبر صبوری، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- ابن بطوطه (۱۳۷۶)، *سفرنامه ابن بطوطه*، ترجمه محمدعلی موحد، ج ۲، تهران: آگه.
- امیرخانی، غلامرضا (۱۳۹۵)، *تداوم و تحول در تاریخ‌نگاری ایران*، تهران: طرح نقد.
- حضرتی، حسن (۱۳۷۹)، «فصلی در تاریخ تصوف (عبیدالله احرار و کتاب ملفوظات او)»، *کتاب ماه تاریخ و جغرافیا*، ۲۹، صص ۳۱-۳۲.
- خواندمیر، غیاث‌الدین بن همام‌الدین (۱۳۳۳)، *حیب‌السیر*، ج ۴، تهران: خیام.
- دیلنای، ویلهلم (۱۳۸۹)، *تشکل جهان تاریخی در علوم انسانی*، ترجمه منوچهر صانعی دره بیدی، تهران: ققنوس.
- رویمر، هانس (۱۳۸۷)، «تیمور در ایران» *در: تاریخ ایران دوره تیموریان*، ترجمه یعقوب آژند، تهران: جامی، صص ۱۵-۹۲.
- ساسان پور، شهزاد (۱۳۸۵)، «روابط خارجی ایران در دوره شاهرخ تیموری»، *فصلنامه تاریخ روابط خارجی*، ش ۲۶ و ۲۷، صص ۱-۲۰.
- سمرقندی، کمال‌الدین عبدالرزاق (۱۳۸۳)، *مطلع سعدین و مجمع بحرین*، جلد دوم، دفتر اول، به اهتمام عبدالحسین نوایی، تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
- طباطبا، سیدعلی (۱۹۳۶)، *برهان‌مآثر*، دهلی: مطبع جامع دهلی.
- فراگنر، برت (۱۳۸۷)، «اوضاع اجتماعی و اقتصاد داخلی»، *در: تاریخ ایران دوره تیموریان*، ترجمه یعقوب آژند، تهران: جامی، صص ۲۰۹-۲۷۰.
- فرشته، محمدقاسم بن غلامعلی (۱۳۸۷)، *تاریخ فرشته*، تصحیح محمدرضا نصیری، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- فریر، رونالد (۱۳۸۷)، «تجارت در دوره تیموریان» *در: تاریخ ایران دوره تیموریان*، ترجمه یعقوب آژند، تهران: جامی، صص ۱۹۴-۲۰۲.
- کاتب، احمد بن حسین بن علی (۱۳۸۶)، *تاریخ جدید یزد*، به کوشش ایرج افشار، تهران: امیر کبیر.
- کامران، حسن (۱۳۸۲)، *جغرافیای نظامی جزایر (هرمز، جزایر سه‌گانه، سیری، فارو)*، تهران: انجمن جغرافیای ایران.
- مشایخ فریدنی (۱۳۸۵)، «سفیر شاهرخ در دکن برگی از روابط سیاسی ایران و هند»، *فصلنامه روابط خارجی*، شماره ۲۸، صص ۱۱۱-۱۳۶.
- منز، بئاتریس (۱۳۹۰)، «خاندان و حکمران در تاریخ‌نگاری تیموریان»، ترجمه اکبر صبوری، *پیام بهارستان*، ش ۱۳، صص ۸۱۵-۸۳۴.
- نوایی، عبدالحسین (۱۳۷۷)، *ایران و جهان*، ج ۱، تهران: هما.
- نوایی، عبدالحسین (۱۳۷۲)، *اسناد و مکاتبات تاریخی ایران از تیمور تا شاه اسماعیل*، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

نوروزی، جمشید و صفورا برومند، (۱۳۹۵)، «نقش دیپلماسی شاهرخ در دربار هند»، *تاریخ اسلام و ایران*، ش ۳۰، صص ۲۵۳-۲۷۳.

وثوقی، محمدباقر (۱۳۸۰)، *تاریخ مهاجرت اقوام در خلیج فارس*، شیراز: دانشنامه فارس.

وثوقی، محمدباقر (۱۳۸۹)، *علل و عوامل جابجایی کانون‌های تجاری در خلیج فارس*، تهران: پژوهشکده تاریخ اسلام.

یزدی، شرف‌الدین علی ۱۳۳۶، *ظفرنامه، تصحیح محمد عباسی*، تهران: امیرکبیر.

یزدی، غیاث‌الدین علی بن جمال الاسلام (۱۳۷۹)، *سعادت‌نامه یا روزنامه غزوات هندوستان*، تصحیح ایرج افشار، تهران: میراث مکتوب.

Reference

- Aka. Esmaeil (2011), Tarjomeh Akbar Sabouri, Tehran: Pazhooheshgah Olum Ensani va Motaleat Farhangi. [Persian./
- Ebn Batooteh (1997), Safarnameh Ebn Batooteh, Tarjomeh Mohammad Ali Movahed, j2, Tehran: Agah. [Persian./
- Amirkhani, Gholamreza (2016), Tadavum va Tahavol dar Tarikhnegari Iran, Tehran: Tarhe Naghd. [Persian./
- Hazrati, Hasan (2000), Fasli dar Tarikhe Tasavof (Ubaydollah Ehrar Va Ketab Malfoozate ou), Ketab Mah Tarikh Va Goghrafia, 29, ss 31-32. [Persian./
- Khandmir, Ghias AL din Ebn Homam Al Din (1954), Habib Al Siar, j4, Tehran: Khayyam. [Persian./
- Diltay, Vilhelm (2010), Tashakkol Jehan Tarikhi Dar Olum Ensani, Tarjomeh Manoochehr Sanaei dorre bidi, Tehran: Qoqnoos. [Persian./
- Roymer, Hans (2008), "Teymur Dar Iran", dar: Tarikh Iran Doreh Teymurian, Tarjomeh Yaqoub Azhand, Tehran: jami, ss 15-92. [Persian./
- Sasanpor, Shahrzad (2006), "Ravabet Khareji Iran Dar Doreh Shahrokh Teymuri", Faslnameh Tarikh Ravabet Khareji, sh 26 va 27, ss 1-20. [Persian./
- Samarqandi, Kamal-al-Din Abd-al-Razzaq (2004), Matla-o-Sadain Va Majmao Bahrain, jeld dovvom, Daftar Avval, Be Ehtemam Abdolhossein Navaei, Tehran: Moaseseh Motaleat va Tahqiqate Fargangi. [Persian./
- Tabataba, Seyed Ali (1936), Borhan Maaser, Dehli: Matbae Jame Dehli. [Persian./
- Feragner, Bert (2008), "Uza Ejtemaei va Eghtesad Dakheli", dar: Tarikh Iran doraye Teymurian, Tarjomeh Yaqub Azhand, Tehran: Jami, ss 209-270. [Persian./
- Fereshteh, Mohammad Qasom Ebn Gholam Ali (2008), Tarikh Fereshteh, Tas-hih Mohammadreza Nasiri, Tehran: Anjoman Asar va Mafakher Farhangi. [Persian./
- Ferayer, Ronald (2008), "Tejarat dar dorey Teymurian", Dar: Tarikh Iran Doraye Teymurian, Tarjomeh Yaqub Azhand, Tehran: Jami, ss 194-202. [Persian./
- Kateb, Ahmad Ebn Hossein Ebn ALI (2007), Tarikhe Jadid Yazd, be Kooshesh, Iraj Afhar, Tehran: Amirkabir. [Persian./
- Kamran, Hasan (2003), Goghrafiaye Nezamie Jazayer (Hormoz, Jazyer Segane, Siri, Faru), Tehran: Anjoman Ghoghrafiaye Iran. [Persian./
- Mashayekh Faridani (2006), "Safir Shahrokh dar Dakan Bargi az Ravabet Siasi Iran Va Hend", Faslnameh Ravabet Khareji, Shomareh 28, ss 111-136. [Persian./
- Menz, Beatric (2011), "Khandan va Hokmran dar Tarikhnegari teymurian", Tarjomeh Akbar Sabouri, Payam Baharestan. Sh 13, ss 815-834. [Persian./

- Navaei, Abdolhossein (1998), *Iran va Jahan*, j1, Tehran: Homa. [Persian./
- Navaei, Abdolhossein (1993), *Asnad va Mokatebat Tarikhi Iran AZ Teymur ta Shah Esmaeil*, Tehran: Bongah Tarjomeh va Nashre Ketab. [Persian./
- Norouzi, Jamshid va Safura Borumand (2016), "Nagshe Diplomacy Shahrokh dar Darbar Hend, *Tarikh Eslam va Iran*, sh 30, ss 253-273. [Persian./
- Vosuqi, Mohammad Baqer (2001), *Tarikh Mohajerat Aqvam dar Khalij Fars*, Shiraz: Daneshnameh Fars. [Persian./
- Vosuqi, Mohammad Baqer (2010), *Elal va Avamel Jabejaei Kanoonhaye Tejari dar Khalije Fars*, Tehran: pazhoheshkade Tarikh Eslam. [Persian./
- Yazdi, Sharaf al din Ali Yazdi (1957), *Zafarnamah, tas-hih*, Mohammad Abbasi, Tehran: Amirkabir. [Persian./
- Yazdi, Ghias Al din Ebn J aml Al Eslam (2000), *Saadat Name Y Roozname Ghazavat Hendustan, Tas-hih*, Iraj Afshar, Tehran: Mirase Maktoob. [Persian./
- Calkins, Philips. b (2008), the Vijayanagar Empire, 1336–1646. *Encyclopedia of Britannica*, place: Vijayangar .
- Hecker, Felicia. j (1993), "A fifteenth- century Chinese diplomat in Herat", *JRAS*, series3, pp.85-98.
- Jain, Parul & Maren Goldberg (2009), *Kozhikode (Calicute)*, *Encyclopedia of Britannica*, place: Kozhikode.
- Nikitin, Athanasius (1955), "Travels of Nikitin", By Major, Richard Henry, *India in the Fifteenth Century*, London, Hakluyt Society, pp